

УДК: 811.161.2'4:821.161.2-3ЛИС
DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-26

ШЕВЧУК З. С.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОБУТОВОГО КОНФЛІКТУ В ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

У статті проаналізовано мовні засоби вираження побутового конфлікту в прозових творах Володимира Лиса. Звернено увагу на стратегії, які віддзеркалюють різні підходи до вирішення конфліктних ситуацій (від агресії до компромісу та солідарності). З'ясовано основні стадії конфліктної мовленнєвої взаємодії.

Ключові слова: конфлікт, конфліктний дискурс, комунікант, комунікативна ситуація, модель спілкування, інвективна лексика.

SHEVCHUK Z.

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSION OF DOMESTIC CONFLICT IN THE PROSE OF VOLODYMYR LYS

The article is devoted to the analysis of linguistic means of expression of domestic conflict in the works of Volodymyr Lys. Conflict as a multifaceted phenomenon is the object of study of many socio-humanitarian disciplines, and is also studied as a socio-psychological phenomenon within a specially selected conflictology. Researchers distinguish different nominations for the interpretation of the conflict: hostility, rivalry, dispute, disagreement, controversy, competition, confrontation, opposition, untruth, dissatisfaction, lies and others. Conflict situation at the level of language is characterized by its comparison with value characteristics and the so-called axiological indicators, based on which the strategy of harmonization of social relations (between communicators) is integrated. Explicators of the expression of domestic conflict in the prose texts of Volodymyr Lys are lexical repetitions, evaluative vocabulary, denials, descriptions of one's own psycho-emotional state (anxiety, dissatisfaction with oneself, irritation, doubts, despair, embarrassment, shame, etc.). Completion of domestic conflict in the analyzed text fragments, as a rule, is constructive (by fading, resolving, resolving the situation). Women are the initiators of disputes mostly in the material sphere, which characterizes the attitude to money in general, the ways of earning and spending in particular. The role aspect of domestic conflict is important. With this in mind, the appropriate model of communication is built, represented by equality between the parties to the conflict or the authoritarianism of one of the speakers. In gender conflict communication, women are more emotional, they resort to verbal and psychological pressure, while men are silent. In the process of domestic conflict, communicators widely use invective vocabulary in order to insult the partner, his humiliation and ridicule. In addition to verbal means, domestic conflicts are expressed by paralinguistic means, which include vocal elements of the nonverbal code, silence, pauses, visual and auditory inconsistencies, physiological reactions of man.

Key words: conflict, conflict discourse, communicator, communicative situation, communication model, invectives.

Постановка проблеми. Поняття конфлікту в сучасному мовному просторі набуває все більшого осмислення. Актуальними є питання комунікативної, дискурсивної конфліктології, проблеми диференціювання міжкультурних конфліктів (зокрема, з огляду на гендерне спілкування) і визначення системи мовних засобів, які репрезентують комунікативну поведінку мовців під час виникнення конфліктних ситуацій. «Багатоаспектне та складне за своєю суттю поняття конфлікту виступає об'єктом вивчення багатьох соціогуманітарних дисциплін, а також досліджується як соціально-психологічне явище в межах спеціально виокремленої конфліктології. Ознаками конфлікту є особлива поведінка людини у формі емоційно напруженої відкритої боротьби/конкуренції через несумісність інтересів або обмеженість ресурсів, а також неможливість досягти власної мети у «мирний» спосіб» [2, с. 32].

Аналіз останніх джерел. Конфліктний дискурс є предметом аналізу в різних суміжних із мовознавством напрямках досліджень. Мову конфлікту вивчають із позиції лінгвоконфліктології, психології конфлікту, лінгвосоціології, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, психолінгвістики (Н. Арутюнова, Н. Борисенко, Н. Войцехівська, Р. Грановська, О. Зарецька, К. Коротич, Є. Кубрякова, Н. Муравйова та ін.), описуючи конфліктний дискурс, конфліктну ситуацію, конфліктний діалог, міжособистісний конфлікт, вербальні й невербальні засоби вираження конфлікту тощо.

Дослідники виокремлюють різні номінації для трактування конфлікту: ворожість, суперництво, суперечка, незгода, полеміка, конкуренція, конфронтація, протиставлення, неправда, невдоволення, брехня та ін. (Є. Андрієвська, Н. Войцехівська, С. Горбач, Л. Кардаш, Є. Лаврентьєвої, О. Морозової, І. Осовської, І. Рудик, Х. Хоттофф, Д. Шиффрін, К. Шпігель та ін.). Побутовий конфлікт як складник конфліктного дискурсу передбачає опис варіантів сценарію, за яким розгортається конфліктна ситуація, а також урахування індивідуальної мовленнєвої поведінки комуніканта, його цілі та установки тощо. Отже, **мета дослідження** – опис мовних засобів, за допомогою яких виражено побутові конфліктні ситуації в прозі Володимира Лиса.

Виклад основного матеріалу. З позиції лінгвоконфліктології конфлікт розглядають як соціальнопсихологічне явище, тобто це процес вирішення протиріч у цілях, інтересах, стосунках і діях людей, зумовлений об'єктивними чи суб'єктивними причинами, який відбувається у двох взаємозалежних формах:

суперечливих психологічних станах і відкритих суперечливих діях сторін на індивідуальному та груповому рівнях через неможливість досягти мети в «мирний» спосіб. Суб'єктом створення конфліктів є людина, без неї неможливе формування конфліктної ситуації. Крім того, незалежно, чи одна, чи дві людини є учасниками конфлікту, його виникнення має психологічне підґрунтя і соціальний характер.

Дослідження конфлікту як мовознавчої проблеми передбачає його осмислення представниками різних лінгвостільностей. Відтак термін конфлікт відомий у лексиці болгарської, словацької, італійської, німецької, англійської та ін. мов, зміст поняття якого є приблизно однаковим [2, с. 39]. За академічним словником української мови, *конфлікт* – це «зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка» [10, Т. 4, с. 274].

Розглядаючи конфлікт як семіотичну систему, у якій передбачено можливість маркування і передавання рівнів конфліктного потенціалу, можемо стверджувати, що конфліктну ситуацію на рівні мови характеризують шляхом її зіставлення з ціннісними характеристиками і т.зв. аксіологічними індикаторами, в основі яких інтегрована стратегія гармонізації соціальних відносин (між комунікантами). Слушно зауважує Н. Войцехівська, що «Основу конфліктного дискурсу становить нагромадження і загострення суперечностей у системі міжособистісних стосунків через розбіжності інтересів, цінностей та установок суб'єктів конфліктної взаємодії, а також специфічно викривлене сприйняття й оцінка подій, через що порозуміння мовців стає ускладненим чи взагалі неможливим» [2, с. 446].

Лінгвістичними маркерами міжособистісних конфліктів найчастіше бувають певні лексеми, які характеризують внутрішні складники конфлікту, описують його зовнішні прояви за допомогою додаткової інформації аксіологічного, емотивного й образно-експресивного значення. Експлікаторами таких явищ виступають лексичні повтори, оцінна лексика, заперечення, опис власного психоемоційного стану (тривога, невдоволення собою, роздратування, сумнів, відчай, збентеження, сором тощо).

Під час аналізу текстових фрагментів прози Володимира Лиса ми виокремили стратегії, які віддзеркалюють різні підходи до вирішення конфліктних ситуацій (від агресії до компромісу та солідарності).

Побутовий конфлікт є найпоширенішим типом міжособистісних конфліктів. Він виникає і розвивається за типовим сценарієм розвитку комунікативної комунікації, який спричиняють соціокультурні чинники та особливості мовленнєвої поведінки. Н. Войцехівська виокремлює три стадії конфліктної мовленнєвої взаємодії: передконфліктну → власне конфліктну (або стадію відкритого конфлікту) → післяконфліктну [2].

Власне конфліктна стадія найповніше описана в аналізованих прозових творах. У процесі конфліктного спілкування розкриваються особливості зовнішності та внутрішніх характеристик персонажа: «– То вбийте мене, як ви такеї добрі, а я така погана! У гніві, істериці, розчервоніла й розпатлана Руфина це красивіша, вродливіша. Велика, жива, пишна ружа» [4, с. 83].

Завершення конфлікту, як правило, відбувається конструктивно (шляхом згасання, вирішення, врегулювання ситуації), наприклад: «– Хай спробують щось нам зробити, – долучився Тарас, у якого добряче пекло вухо. – Та я тій видрі таке учвару... Соломійка спинилася. Глянула на братів і сумно, й сонячно водночас: – Не тре' ї бити, хлопці, – сказала. – Вона й так набита. У неїному оці маленький рогатик сидить, я сама бачила» [4, с. 38]. Часто побутовий конфлікт завершують шляхом використання фізичної розправи, насильства, особливо між особами чоловічої статі (рідше він трансформується в інший конфлікт, на основі якого виникає нова, видозмінена суперечка): «Тут щось вдарило в плечі. Озирнувся, а за ним стояв Тарас. Теж з дрючком. Місяць освітлював перекошене лице. – Я тобі, падлюко, слова не давав, – сказав з такою люттю, що у Якова зновика мороз по шкірі побіг. – Дурень, – сплюнув Яків і пішов на Улянчиного родича. Той встиг вдарити ще раз, але Яків зумів вирвати дрючка і заглибити в щелепу. Вся його злість вилася в той удар. Злість цієї ночі й цих попередніх місяців. Билися люто, довго, до крові. Їх розборонили той же Петро і Уляна» [6, с. 32]. Найчастіше ініціативне рішення щодо конструктивного завершення конфлікту, що наростає, належить чоловікам: «– Ну, переконався, що більше не обчищують? – Ліза вимовила це трохи іронічно. – Я можу й образитися, – сказав Степашико. – І на здоров'я! – До речі, в мене розпочалися осінні канікули» [5, с. 146].

На думку Т. Попович, конфліктнішими в сімейному житті виступають дружини. Вони є ініціаторами суперечок здебільшого в матеріальній сфері, що характеризує ставлення до грошей загалом, способів їх заробітку та витрачання зокрема. На цьому ж таки рівні знаходиться і сфера прояву ревностів один до одного, сфера домінування та сфера стремління до автономії [8 с. 109-110]: «– То от, бицюро наш, ви-те, колхозний... Я жінка гареча... За вечір п'ять разів підряд вдовольнити зможеш? На менше я не погоджуюся. – Смієшся? – В його очах мішаються хіть і злість. – Ну, ось що, досить. Я тобі зара покажу, що я можу і скільки. Бач, вона целку з себе корчить! А дитину з ким нагуляла, думаєш, не знаю? Чим я гірший за твого уповноваженого? Хапає в лапища, дихає важко й гаряче, й Соломія розуміє – от-от повалить на стіл. Або й на підлогу» [4, с. 265-266]. Сімейно-побутові конфлікти, учасниками яких є подружжя, часто завершуються фізичною розправою чоловіка над жінкою: «Авжеж, то бігла Улянка. Звідти він не чув, що казала до свого законного чоловіка. Тільки побачив, як той ударив Улянку. Штурхонув її прикладом рушниці. Погнав до хати. Вдарив раз, удруге прикладом рушниці. Коли Улянка впала, копнув ногою» [6, с. 53].

Важливе значення має рольовий аспект побутового конфлікту. З огляду на це вибудована відповідна модель спілкування, за якою простежуємо рівноправ'я між учасниками конфлікту: «– Сука! Та я тебе зараз! – Спробуй! Соломія відступає до вішака, хапає козушка. – Тільки зачепи, слизняк. – Вкладає у слова таку ненависть, що аж самій страшно. – Коханий у мене був, то правда. Алі коханий, а не такий, як ти. – Був і змився. Він наближається до Соломії, перекидаючи вихід. Перед Соломією очима спалахує блискавка. І наче підказує їй слова. – Його звати Вадим. Вадим Георгійович Коробченко. Можеш завтра позвонити до Києва й перевірити. А не, то я подзвоню або поїду, чуєш? Він там зара на такій должності, що тебе, як мурашку, здмухне» [4, с. 266] або авторитарність, коли один із мовців домінує над іншим: «Вже знала: дорікати, соромити, достукуватися до решток совісті (та чи й були вони) – дарма. Кинулася до дверей, але небіж потужним стрибком наздогнав, схопив за руку. – Сразу зложить решила? Да, сука... – Я... Хотіла щось принести до сала... – Не вір... І не бойся. Убивать і даже бить не буду... Нужна ти мені, как зайцу стоп сигнал» [5, с. 121-122].

У гендерному конфліктному спілкуванні жінки більш емоційні, вони вдаються до словесного і психологічного тиску, натомість чоловікам притаманне замовчування: «– Що «чого ж»? – сказала Єва й кинулася до свого празникового пальта, що не знати навіщо вдягла, як надумала йти до цього трухлявого пенька. – Ну, того, – сказав Адам. – Того... Я ні вмію добре говорити... – Ні вмієш? А я повинна до тебе телючитися... Де ти такий взявся?» [5, с. 65]. Проте натрапляємо на поодинокі випадки мінімального словесного вираження жіночих емоцій, що репрезентовано неповними реченнями, зокрема окремими складами слів: «Чоловік схопив Оленку за руку. Рвонув. Тоді другою рукою взяв за підборіддя. Глянув. – А ти знаєш, що буває з тими, хто не виконує моїх наказів? – Зна... Ти вже раз була покарана. І тепер зробила мені прикрість вдруге... – Я... – Ти мене досі любиш? – Так... Яка мука була в короткому слові – Яків аж здригнувся. Оленка...» [6, с. 125].

Подекуди конструктивне вирішення побутових конфліктних ситуацій завершується комічними ситуаціями: «Зося тоді вернулася з походеньок від нової подружки темна, мов хмара. Коли Яків спитав, що сталося, закричала: – Ти питаєш, що сталося? Тая дівка, тая Уляська, була твоєю коханкою? Любилися, аж пер'є летало, так?... Вона раптом схопила якогось дрючка й уперішила чоловіка по плечах... – То ти, кур..., це мені дорікатимеш? Закричав, не тямлячи себе... Жінки трохи ще полементували, поойкали, а тоді Зося зайшла і, наче нічого й не було, поставила на стіл банячок з борщем. Тільки перш, ніж вийти, спитала: – Невже тая дівка догоджала тебе краще, чем я? – Твою матір, – лайнувся було Яків, але тут його став розбирати сміх» [6, с. 137].

У процесі побутового конфлікту комуніканти широко послуговуються інвективною лексикою з метою образи партнера, його приниження та висміювання, наприклад: цяця-нездада, рябе чудовисько, сучка, швабра, шмара, видра нахаба, негідник, амбал, дідуган, псисько проклятий, одоробисько, дурнисько, старий псюр, збоченець чортів та ін.: «– Сука! Всі ви суки! Яків відштовхнув Улянку і кинувся бігти. Лють і гнів застинали йому очі» [6, с. 138]; «По довгій мовчанці спромігся на слово: – Євцю... Що тобі той псисько набалаболовив?» [5, с. 39]; «Руфина відбігає, бо, може, боїться, що Соломка кинеється на неї. – Що вона тобі сказала, цяця видра?» [4, с. 84].

Крім вербальних засобів, побутові конфлікти виражені і паралінгвістичними засобами, до яких відносять голосові елементи невербального коду, замовчування, паузи, візуально-слухові невідповідності, фізіологічні реакції людини (почервоніння обличчя, вух; різкі рухи тіла, переривчасте дихання тощо). Невербальні знаки увиразнюють мовлення персонажів, витворюють своєрідний іміджевий образ співрозмовника. У текстових фрагментах виокремлюємо елементи фізіогноміки, кінесики, проксемики, а також паралінгвальні (фонаційні) засоби, наприклад: «Павлина сполотніла, очі її так розширилися, що здавалося, вилізуть з орбіт, покотяться по долівці. Або сплять Єву» [5, с. 39], «Змилуйтеся, батюшко. То ж якесь жидівське ім'я. – Жидівське, кажеш? – отець Андроній примружив око, а потім значливо підняв вказівного пальця» [4, с. 24-25]; «Він схопив її за плечі. Струсонував. З усієї сили. – Чого треба, питаєш? Хочеш, щоби цей нелюд убив? І тоді вона висмикнула свою руку з його. Сказала явно з ненавистю» [6, с. 53].

Побутовий конфлікт як основа протистояння виступає підґрунтям міжособистісної ворожнечі між комунікантами. Він виникає на рівні внутрішнього психологічного стану, вербалізується з огляду на поставлені комунікативні цілі і має стадії, порозуміння/непорозуміння, наростання/згасання конфліктної ситуації. Разом з експліцитними маркерами вираження побутового конфлікту (лексико-семантичні засоби) представлені й імпліцитні (до яких зараховуємо невербальні маркери вираження агресії, незгоди). Вибір вербальних і невербальних засобів зумовлений комунікативними намірами мовця, його уподобаннями, емоційним складником, тривалістю відносин із комунікантом тощо.

Література

1. Білоконенко Л. А. Проблематика конфліктології в сучасному мовознавстві. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2010. - Вип. 4. - С. 5-11.
2. Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс в українській художній літературі: структурний, семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2019. 512 с.

3. Гришина Н. В. Психология конфликта. Санкт-Петербург : ПИТЕР, 2005. 464 с.
4. Лис В. С. Соло для Соломії : роман. 4-те вид. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 368 с.
5. Лис В. С. Стара холера : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 272 с.
6. Лис В. С. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 224 с.
7. Лис В. С. Місяць, обмитий дощем : збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 352 с.
8. Попович (Гісем) Т. О. Гендерний аспект вибору молодими людьми стратегій вирішення сімейних конфліктів. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2012. Т. 8. Вип. 8. С. 99-115.
9. Скібіцька Л. І. Конфліктологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 384 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Т. 4. Київ : Наукова думка, 1970. 840 с.

References

1. Bilokonienko L. A. Problematyka konfliktologii v suchasnomu movoznavstvi. Filologichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. 2010. 434 p.
2. Voitsekhivska N. K. Konfliktnyi dyskurs v ukrainskii khudozhnii literaturi: strukturnyi, semantychnyi, komunikatyvnyi i linhvokohnityvnyi aspekty : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2019. 512 s.
3. Hryshyna N. V. Psykholohyia konflykta. Sankt-Peterburh : PYTER, 2005. 464 s.
4. Lys V. S. Solo dlia Solomii : roman. 4-te vyd. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2018. 368 s.
5. Lys V. S. Stara kholera : roman. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2018. 272 s.
6. Lys V. S. Stolittia Yakova. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2018. 224 s.
7. Lys V. S. Misiats, obmytyi doshchem : zbirka. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2018. 352 s.
8. Popovych (Hisem) T. O. Hendernyi aspekt vyboru molodomyi liudmy stratehii vyrishennia simeinykh konfliktiv. Aktualni problemy psykhologhii : zb. nauk. pr. In-tu psykhologhii imeni H. S. Kostiuuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2012. T. 8. Vyp. 8. S. 99-115.
9. Skibitska L. I. Konfliktolohiia. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2007. 384 s.
10. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. / za red. I. K. Bilodida. T. 4. Kyiv : Naukova dumka, 1970. 840 s.